 ISSN: 2349-6002

નવી શિક્ષણ નીતિ 2020 અંતર્ગત ગુરુકુલીય શિક્ષણ પદ્ધતિનું આધુનિક શિક્ષણમાં પ્રાસંગિક વિશ્લેષણ

પટેલ ધર્મકુમાર બટુકભાઈ
શ્રી સ્વામીનારાયણ ગુરુકુલ સરદારનગર, ભાવનગર
doi.org/10.64643/IJIRTV12I8-189713-459

સારાંશ- ભારતની નવી શિક્ષણ નીતિ ૨૦૨૦ એ ભારતીય શિક્ષણ પદ્ધતિને નવી દિશા આપવાનો ઐતિહાસિક પ્રયાસ છે. પ્રાચીન ગુરુકુલીય પરંપરામાં રહેલા માનવ મૂલ્યો, ચરિત્ર, શિસ્ત અને આધ્યાત્મિક વિકાસને આધુનિક શિક્ષણ સાથે જોડીને વિદ્યાર્થીઓમાં સર્વાંગી વિકાસ થાય તે નીતિનો મુખ્ય હેતુ છે. આ સંશોધન પત્રમાં ગુરુકુલ પ્રણાલીનું મૂળ સ્વરૂપ, તેની આજના સમયમાં જરૂરીયાત અને NEP-2020માં ગુરુકુલીય તત્વોના અમલીકરણનું વિશ્લેષણ રજૂ કરવામાં આવ્યું છે.

મુખ્ય શબ્દો: નવી શિક્ષણ નીતિ 2020, ગુરુકુલ શિક્ષણ, મૂલ્ય શિક્ષણ, ભારતીય જ્ઞાન પરંપરા, સર્વાંગી વિકાસ

1. પરિચય

ભારતમાં પ્રાચીન સમયથી શિક્ષણનો હેતુ માત્ર પાઠ્યજ્ઞાન નહીં પરંતુ જીવનમૂલ્યો અને ચરિત્ર ઘડતર રહ્યો છે. ગુરુકુલીય સંસ્થાઓમાં વિદ્યાર્થીને કુટુંબ જેવો માહોલ મળી રહેતો અને જ્ઞાન સાથે શિસ્ત, સેવા, પ્રકૃતિપ્રેમ તથા આધ્યાત્મિકતા શીખવવામાં આવતી. સમય સાથે આધુનિક શિક્ષણમાં નોકરી અને સ્પર્ધા પર વધુ ભાર પડતા મૂલ્ય શિક્ષણ ગૌણ બનતું ગયું.

નવી શિક્ષણ નીતિ ૨૦૨૦ એ આ સ્થિતિમાં સુધારો લાવીને શિક્ષણને ફરી મૂલ્ય આધારિત અને સર્વાંગી બનાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે.

2. સંશોધનના હેતુઓ

1. ગુરુકુલીય પ્રણાલીની વિશેષતાઓનું અધ્યયન કરવું
2. NEP-2020માં ગુરુકુલ તત્ત્વોના અમલીકરણનું વિશ્લેષણ
3. વિદ્યાર્થીઓના વ્યક્તિત્વ અને જીવનમૂલ્યો પર તેની અસર સમજવી
4. અમલીકરણમાં આવતી અડચણો અને ઉકેલો રજૂ કરવું

3. સંશોધન પદ્ધતિ

આ સંશોધન ગુણાત્મક પદ્ધતિ આધારિત છે.

- પ્રાથમિક સ્રોત: નીતિ દસ્તાવેજોનું અભ્યાસ
- દ્વિતિય સ્રોત: શૈક્ષણિક સાહિત્ય, પુસ્તકો, નિબંધો

પ્રાપ્ત માહિતીનું વર્ણનાત્મક અને તુલનાત્મક વિશ્લેષણ કરવામાં આવ્યું છે.

4. ગુરુકુલીય શિક્ષણ પદ્ધતિનું મૂળ સ્વરૂપ

ગુરુકુલ સંસ્થા એક આશ્રમ-શૈલીની જીવન વ્યવસ્થા હતી. મુખ્ય તત્ત્વો:

- ગુરુ-શિષ્યનો શુદ્ધ અને આત્મિય સંબંધ
- પ્રકૃતિમય શિક્ષણ

 © IJIRT | www.ijirt.org JANUARY 2026

- શિસ્ત અને સેવા પર ભાર
- ધ્યાન, યોગ અને આધ્યાત્મિક અભ્યાસ
- સામૂહિક જીવન તથા સમાજ હિતનો ભાવ
- વ્યક્તિત્વ અનુસાર માર્ગદર્શન

આ પદ્ધતિ વ્યક્તિના મન, બુદ્ધિ, શરીર અને ચરિત્ર—ચારેયનું સંતુલિત ઘડતર કરતી.

5. નવી શિક્ષણ નીતિ 2020 અને ગુરૂકુલ પરંપરાનો સંગમ

5.1 NEP-2020માં ગુરૂકુલીય ઘટકો

ગુરુકુલના સિદ્ધાંતો	NEP-2020માં અમલીકરણ
મૂલ્ય અને ચરિત્ર નિર્માણ	Value Based Education
પ્રકૃતિ આધારિત શીખવણી	Experiential & Outdoor Learning
યોગ-ધ્યાન	Holistic Health & Wellness
ગુરુ-શિષ્ય પરંપરા	Mentorship System
સેવા અને સમાજહિત	Community Engagement
કલા, સંગીત, રમત	Art & Sports Integrated Learning
પ્રાચીન જ્ઞાન	Indian Knowledge System (IKS)

અહીં સ્પષ્ટ છે કે નીતિ ગુરુકુલના મૂળભૂત મૂલ્યોને આધુનિક માળખા સાથે સંકલિત કરે છે.

6. લાભો અને અપેક્ષિત પરિણામો

- વિદ્યાર્થીમાં આત્મવિશ્વાસ અને આત્મનિયંત્રણ વધે
- જીવનમાં નૈતિકતા અને સંવેદનશીલતા મજબૂત બને
- માનસિક-આધ્યાત્મિક વિકાસથી તણાવમાં ઘટાડો
- રાષ્ટ્રપ્રેમ અને સંસ્કૃતિ પ્રત્યે ગૌરવ
- શિક્ષણ માત્ર નોકરી કેન્દ્રિત નહીં પરંતુ માનવ કેન્દ્રિત બને

7. પડકારો

પડકાર	કારણ
મૂલ્ય શિક્ષણ માટે વિશેષ પ્રશિક્ષિત શિક્ષકોનું અભાવ	આધુનિક શિક્ષક તાલીમમાં મૂલ્યોનો અભાવ
પરિવર્તનને સ્વીકારવામાં મુશ્કેલી	નોકરી અને ગુણાંક આધારિત વિચારશૈલી
પ્રકૃતિ આધારિત શિક્ષણ માટે માળખાની અછત	શાળાઓમાં જગ્યા અને સાધનોની મર્યાદા
ટેક્નોલોજી પર વધુ નિર્ભરતા	એકાગ્રતા અને શિસ્તમાં ઘટાડો

8. સૂચનો

1. શાળાઓમાં મૂલ્ય શિક્ષણ સેલ કાર્યરત કરવો
2. શિક્ષકો માટે નૈતિકતા અને યોગ આધારિત તાલીમ
3. દરરોજ ધ્યાન-યોગ-પ્રાર્થનાનો સમાવેશ
4. સેવા આધારિત અભ્યાસક્રમ — સમાજ સાથે જોડાણ
5. મૂલ્યાંકનમાં વર્તન અને માનવ મૂલ્યોને સ્થાન

9. નિષ્કર્ષ

નવી શિક્ષણ નીતિ 2020 એ ભારતીય શિક્ષણને ફરી તેની મૂળ આત્મા—મૂલ્યો સાથે—જોડવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. ગુરુકુલીય પરંપરા અને આધુનિકતા વચ્ચેનો સુમેળ શિક્ષણને વધુ માનવીય, ચરિત્રવાન અને સંસ્કારી બનાવે છે. જો નીતિ સચોટ રીતે અમલમાં આવશે તો ભવિષ્યમાં એવી પેઢી ઊભી થશે જે જ્ઞાનમાં પારંગત અને ચરિત્રમાં શ્રેષ્ઠ હશે.

ISSN: 2349-6002

સંદર્ભગ્રંથ (References)

[1] નવી શિક્ષણ નીતિ 2020 — ભારત સરકાર, શિક્ષણ મંત્રાલય

[2] શર્મા, આર. (2021). ભારતીય મૂલ્ય શિક્ષણનું આધુનિક અધ્યયન. નવી દિલ્હી.

[3] જોષી, કે. (2019). ગુરુકુલીય શિક્ષણ પરંપરા. અમદાવાદ.

[4] પંડ્યા, એસ. (2022). Indian Knowledge System and Value Education. શૈક્ષણિક પ્રકાશન.